
MAGYAR ÉS NÉMET NÉPI CSILLAGNEVEK ÉS CSILLAGKÉPNEVEK JELENTÉSEI

1. Bevezetés. – Csillagképneveink a régi ember gondolkodásáról, hiedelmeiről, világhoz való viszonyáról sokat elárulhatnak számunkra, hiszen „a népi felfogás szerint a világegyetem középpontjában az ember áll. A látható világot magához méri: talpa alatt van az al- vagy alsó világ; fölötte az ég vagy égbolt, a menny, amely az égitestek, a légköri jelenségek helye; a kettő között a földi világ, az ember és más élőlények világa” (MN. 729). Tanulmányomban a kognitív szemantika módszerével a hivatalosan elfogadott, elsősorban arab és görög, valamint magyar és német népi csillagnevek alapján kívánom bemutatni, hogyan tükröződik az emberi világ és gondolkodásmód az égbolton.

BÖDÖK ZSIGMOND panaszskodik arról, hogy „a népi csillagismeretekkel foglalkozó tanulmányokban a csillagászati szempontok rendre elsikkadnak, s a szerzők többnyire felsorolásokra, művelődéstörténeti magyarázatokra, esetleg a rokon népek hasonló mondakörével való összevetésekre szorítkoznak. A néphagyomány és a csillagászati valóság közötti összefüggések felmutatására alig történtek kísérletek, jöllehet elnevezéseink, hiedelmeink java része annak idején tapasztalati úton, valóságos megfigyelések alapján fogalmazódtak meg” (BÖDÖK 2006: 11). Dolgozatom szempontjából két dolog következik a fentiekből. Ez a tanulmány sem vállalkozhat arra, hogy részletes csillagászati bemutatással kösse össze a nevek jelentésének elemzését (bár egy-egy kísérletet megpróbálok tenni erre), másrészt viszont – az onomasztikai és jelentéstani gyakorlattól eltérően (vö. TOLCSVAI NAGY 1996: 320) – a neveket nem emelhetem ki teljesen a kontextusukból, mert akkor elveszne a név motivációjának legalábbis egy része (természetesen a későbbiekben elképzelhető egy „kontextusmentes” vizsgálat is). BÖDÖK is felhívja a figyelmet arra, hogy „az elnevezések jelentéstartalma csak kevés esetben nem hozható logikai kapcsolatba a csillag vagy a csillagkép tulajdonságaival, mint a fényesség, szín, horizontális magasság, pislákolás, láthatósági időszak, alak, elrendeződés, csoportosulás, szám” (BÖDÖK 2006: 23). Egyet kell azonban értenem KIEFER FERENCCEL (1989), aki FREGE híres elméletét idézve azt hangsúlyozza, hogy a jel jelentését meg kell különböztetnünk annak vonatkozásától.

A tulajdonnevek jelentésének vizsgálatánál szem előtt kell tartanunk a pragmatikai szempontot (vö. TOLCSVAI NAGY 1996: 321), vagyis azt, hogy a nevet adják. A csillagok és a csillagképek esetében legtöbbször már nem tudjuk, ki adta az elnevezést, az a hagyományban maradt ránk. Sokszor még az is kérdéses, hogy névként felismerjük-e egyáltalán ezeket a kifejezéseket: például a *Szegény ember szerencséje* vagy a *Kaszáspallér* szavakat hallva először valószínűleg nem csillagokra gondolunk; viszont a *Betelgeuze* vagy a *Kochab* kifejezés elsőre is inkább névnek tűnik a számunkra. Ebbe természetesen belejátszik az is, hogy idegen szavakat hajlamosabbak vagyunk inkább névnek tekinteni, hiszen nem „jelentenek semmit” (vö. HAJDÚ 2003: 54).

A népi csillagnevek tehát folyamatosan kopnak ki a használatból, és sok névhez már a 20. század elején sem lehetett csillagot rendelni (l. pl. TOROCZKAI-WIGAND 1988.² sok azonosítatlan nevét). A nevek a legtöbbször nagyon képszerűek és – mint említettem –

ezer szállal kapcsolódnak a földi világhoz. Ez nem is csoda, hiszen az ember a saját tapasztalatain keresztül ismeri meg a világot, és az idegen fogalmakat is megpróbálja számára ismerősökkel azonosítani. LANGACKER (1999: 171) a konceptuális archetípusok között az alábbi példákat említi: az emberi test, az emberi arc, egy diszkrét fizikai tárgy, egy térben mozgó tárgy, egy cselekvő, egy hagyományos tranzitív cselekvés (agens-patiens interakció), egy szemtől szembeni verbális érintkezés, eszköz használata más entitás befolyásolására. Nem véletlen, hogy ezek az archetípusok jelennek meg a csillagnevek jelentésében is, bár sok esetben nem különíthetők el tisztán az egyes kognitív tartományok (vö. TOLCSVAI NAGY 2005: 29); ez a nevek kategorizációját is megnehezíti.

Ide kívánczik egy helyesírási megjegyzés: a csillagászati szaknyelvnek még nincs hivatalos szabályzata, így az egyes művek helyesírása igen eltérő lehet. Dolgozatomban igyekeztem egységesen eljárni: a hivatalos csillag(kép)nevek minden tagját nagy kezdőbetűvel írom, a népi elnevezésekben azonban csak az első és az esetleges további tulajdonnévi tagot (vö. KOZMA 2007). A külön- és egybeírási kérdésekben BÖDÖK (2006)-ot tekintettem iránymutatónak.

2. Hivatalos csillagkép- és csillagnevek. – A ma is hivatalosan használt csillag- és csillagképnevek jelentéseit itt csak emlékeztetőül foglalom össze; részletesebb elemzést a VI. névtani konferencia kiadványában adtam (I. KOZMA 2008).

A csillagképek nevei között találunk egyrészt **személyneveket**, amelyek elsősorban a görög–római mitológia alakjainak állítanak emléket: *Androméda* (Andromeda), *Herkules* (Hercules), *Ikrek* (Gemini), *Orion* (Orion), másrészt a mitológiai **állatok** közül szintén sok fent van az égbolton, például: *Bika* (Taurus), *Cet* (Cetus), *Farkas* (Lupus), *Pegasus* (Pegasus). Az újkori csillagképek között az európai ember által jól ismert állatok (pl. *Daru* [Grus], *Gyík* [Lacerta], *Hiúz* [Lynx], *Légy* [Musca]) mellett a földrajzi felfedezések nyomán ismertté vált egzotikus élőlények is felbukkannak, köztük a *Kaméleon* (Chamaeleon), a *Repülőhal* (Volans) vagy a *Tukán* (Tucana).

Eszközökről, tárgyakra is viszonylag sok csillagkép kapta a nevét. A már az ókorban is ismert csillagképek között mindennapi használati tárgyakat találunk: *Lant* (Lyra), *Nyíl* (Sagitta), *Serleg/Kehely* (Crater), *Oltár* (Ara). Az újkorban létrehozott csillagképekben többször a tudományos kutatás, megismerés eszközei köszönnek vissza: *Körző* (Circinus), *Mikroszkóp* (Microscopium), *Oktáns* (Octans). Három csillagkép, a *Hajógerinc* (Carina), a *Hajófar* (Puppis) és a *Vitorla* (Vela) különleges helyzetű, mivel ezek az ókorban az *Argonauták Hajója* (Argo Navis) néven egy csillagképet alkottak, később azonban szétdarabolták őket a fenti három részre.

Néhány csillagkép az **egyéb** kategóriába sorolható. Az *Eridánusz (folyó)* (Eridanus) és a *Tábla-hegy* (Mensa) földrajzi helyről kapta a nevét, a *Háromszög* (Triangulum) és a *Déli Háromszög* (Triangulum Australe) pedig geometriai formáról. Ugyanígy a formai hasonlóság alapján nevezték el a *Dél Keresztje* (Crux) csillagképet. (Az *Északi Kereszt* a Hattyú csillagkép másik neve, mert az is hasonló alakú.)

3. Hivatalos csillagnevek. – A csillagképek ismerete nélkülözhetetlen egyes csillagnevek jelentésének értelmezéséhez, például a β Leo csillag arab neve *Denebola*, amelynek jelentése 'az oroszlán farka'. Ha ránézünk az Oroszlán csillagképre, láthatjuk, hogy valóban ez a csillag képezi a farkát.

A nevek jelentésére vonatkozó adatokat HERRMANN (2000)-ból és (2002)-ből, valamint a Gothard Amatőrcsillagászati Egyesület honlapjáról gyűjtöttem. Az ezekben a forrásokban fellelhető mintegy 160 név jelentését a csillagképekéhez hasonló csoportokba soroltam, de a testrészek és a tulajdonságok is külön kategóriát alkotnak. A hivatalos csillagnevek jelentésmezői tehát a következők lehetnek:

Személyek: 1. Mitológiai alakok: például a görög *Antares* (α Sco; 'Mars vetélytársa'), *Canopus* (α Car; 'Menelaosz kormányosa') vagy az arab *Elgomaisa* (α CMi; 'a sírással betapasztott szemű Szíriusz'); 2. különböző tisztségek, foglalkozások, például: *Regulus* (α Leo; 'kis király'), *Bellatrix* (γ Ori; 'harcos'), *Almuredin* (ε Vir; 'vincellér'), *Arcturus* ~ *Arkturusz* (α Boo; 'medvevadász'), *Arrai* ~ *Errai* (γ Cep; 'juhász').

Testrészek: Köztük a fej, a kar, a mell és a szív, a has, a láb, illetve azok részei vannak jelen, de találunk néhány csak állati (farok, szarv, szárny, olló, sörény) testrészt. Néhány példa: *Ras Algethi* (α Her; 'a térdelő ember feje'), *Enif* (ε Peg; 'a ló orra'); *Algenib* (α Per; 'jobb alkar'), *Maasym* (λ Her; 'kéztő'), *Calbalakrab* (α Sco; 'a Skorpió szíve'), *Sirrah* (α And; 'köldök, Androméda köldöke'), *Rigil Kentaurus* (α Cen; 'a Kentaurus lába'), *Ruchbar* (δ Cas; 'a trón asszonyának térde, a nő térde a trónuson'), *Deneb Algedi* (γ és δ Cap; 'a Bak farka'), *Elnath* (β Tau), *Gienah* (γ Crv; 'a holló szárnya'), *Zuben Elgenubi* (α Lib; 'a Skorpió déli ollója'), *Subra* (o Leo; 'sörény').

Állatok: például sas: *Atair* ~ *Altair* (α Aql; 'a repülő Sas'), *Vega* (α Lyr; 'a letaszított, lezuhanó Sas'), sárkány: *Al Tais* (δ Dra), kecske: *Alhajot* (α Aur; 'kecske'), béka: *Diphda* (β Cet), skorpió: *Akrab* (β Sco).

Valamilyen tulajdonság: Vonatkozhat a csillag helyzetére: *Ras Elased australi* (ε Leo; 'az Oroszlán fejétől délre lévő'), *Aldebaran* (α Tau; 'a Plejádokat kísérő'), *Sabik* (η Oph; 'az elöl menő'), *Mirzam* (β CMa; 'előfutár'); de utalhat a csillag más jellegzetességére is: *Alnair* (α Gru; 'a fényes [nevezetesen a Déli Hal farkához képest]'), *Alphard* (α Hya; 'a magára maradt csillag'), *Mira* ~ *Míra* (o Cet; 'a csodálatos'), *Alhabor* (α CMa; 'a Tejutat átszelő').

Tárgyak: Elsősorban a mindennapi használati tárgyakat találhatjuk meg köztük, a ruházatot, az étkezéssel kapcsolatos eszközöket, hangszereket, közlekedési eszközöket, fegyvereket, egyebeket: *Mintaka* (δ Ori; 'öv'), *Spica* (α Vir; 'búzakalász'), *Alkres* (α Crv; 'korsó'), *Tarazuet* (γ Aql; 'mérleg'), *Sheilak* (β Lyr; 'a bizánci hárfa'), *Zaurak* (γ Eri; 'csónak'), *Kaus* (δ, ε és λ Sgr; 'íj'), *Cursa* (β Eri; 'előlső lábzsámoly'), *Alnilam* (ε Ori; 'gyöngyfűzér').

Több csillagnév mögött a 'szerencsecsillag' jelentés áll: *Dabih* (α Cap; 'a mészárosok szerencsecsillaga'), *Homam* (ζ Peg; 'a hősök szerencsecsillaga'), *Sadachbia* (γ Aqr; 'a sátorok szerencsecsillaga'), *Sadalsuud* (β Aqr; 'az egész világnak, mindenkinek a szerencsecsillaga').

Elvontabb dolgokat jelenítenek meg az alábbi csillagnevek: *Alfirk* (β Cep; 'tetőpont, zenit', de van 'nyáj' jelentése is), *Alhena* (γ Gem; 'a teve nyakába beégetett jel'), *Kaus Australis* (α Sgr; 'a déli ív'). Az olasz Piazzini által elnevezett *Multiphein* (γ CMa) csillag neve egy egész eseménysort rejt magában, ugyanis 'két hamis esküre csábított' a jelentése.

4. Népi elnevezések. A csillagoknak nemcsak hivatalos elnevezéseik lehetnek, hanem a nép nyelvében élők is. A magyar népi neveket többek között TOROCZKAI-WIGAND EDE (1988²) és ZSIGMOND GYÖZŐ (2005) gyűjtötte egybe, és kezdte meg vizsgálatukat, ám még sok rétegük feltáratlan. Ráadásul BARTHA (2007) szerint TOROCZKAI-WIGAND

rengeteg hibát is elkövetett, a neveket sokszor tévesen azonosította vagy olvasta ki; ezeket aztán a későbbi kutatók kritika nélkül átvették (például BÖDÖK ZSIGMOND [2006] is). A jövőben tehát az adatokat mindenképpen felül kell majd bírálni, lehetőleg csillagászok, csillagásztörténészek segítségével, jelenleg azonban én is csak ezekre tudtam támaszkodni.

A magyar forrásokból mintegy 660 darab népi elnevezést gyűjtöttem össze, míg a német babonaszótárakban (BÄCHTOLD-STÄUBLI 1927–1942, GERLACH 2000) körülbelül 160 német nevet találtam. Megjegyzendő azonban, hogy a népi elnevezések egy része nem egyetlen csillagra, hanem egész csillagképre vagy annak részére vonatkozik, sőt egy-két bolygó- vagy üstökösnevet is találunk köztük, valamint a német elnevezések közül 12 a csillaghullásra utal. Morfológiai és jelentéstani szempontból azonban nagyon hasonló jellegűek, ezért nem különítem el egymástól ezeket a csoportokat. A megkülönböztetés azért sem lenne egyszerű, mert az elnevezéseknek mintegy a harmadáról nem lehet tudni, melyik csillagra vagy csillagképre vonatkozott.

ZSIGMOND GYÖZÖ (2005) a népi csillagnevekben előforduló elemek alapján az alábbi módon kategorizálja a neveket: Egyrészt a nevekben megjelenő alapelemeket személynévi (*Göncöl, Sántakati*) és köznévi (pl. *Béres, Kereszt, Éjjeli kegyelet, Kantár*) eredetű csoportra osztja, az utóbbiban több alcsoportot elkülönítve. Másrészt a megkülönböztető elemek (lokalizátorok) alapján is kategorizál, és itt szintén találunk személynévi (*Úr Jézus csillaga, Göncölszekér*) és köznévi (pl. *Egészkenyér, Rókacsillag, Nagygazdák csillaga, Cigányok útja*) eredetű elemeket. Harmadrészt a tematikus csoportok közül az alábbiakat tartja relevánsnak: 1. Iránymutató csillagok (*Északi csillag, Úti csillag, Vezércsillag*). 2. Időmutató csillagok: a) évszakcsillagok (–); b) napszak, óra (*Hajnalcsoillag, Vacsorakori csillag*). 3. Az emberi élet és társadalom: a) történelmi fogalmak (*Csaba útja, Király kardja, Lovagocska*); b) hiedelem, vallás (*Angyal útja, Mária csillaga*); c) foglalkozás, tisztség (*Kaszárcsillag, Béres*); d) eszköz, tárgy, élelem (*Létra, Félkenyér, Polyvás út*); e) etnikumok (*Zsidócsillag, Oláhtánc*); f) jólét, közösségi viszony (*Szegények csillaga*); g) állatok (*Fiastyúk, Rókacsillag*). 4. A csillag tulajdonsága (*Ezüstcsillag, Holdkísérő csillag, Üstököscsillag*).

BÖDÖK ZSIGMOND (2006) a következő témakörökre osztja a csillagneveket a jelentésük alapján: A csillagok egy része az irány- és az időmutatásban játszik fontos szerepet, közéjük tartoznak a kalauz- vagy iránymutató, az óra- és az évszakcsillagok. A második csoportba azokat sorolhatjuk, amelyekben a földi világ vetületét ismerhetjük fel: köztük vannak foglalkozások és tisztségek, a földrajzi környezet elemei, történelmi emlékek és személyek, eszközök és tárgyak, valamint állatok az égbolton. Végül a harmadik nagy csoportot a népköltészet elemei alkotják; ilyenek a tulajdonságleíró, valamint a vágyat, örömet, bánatot kifejező csillagnevek, a szerencsecsillagok, végül az emberi tulajdonságokat megszemélyesítő csillagok (BÖDÖK 2006: 23).

Dolgozatomban sokban támaszkodtam BÖDÖK rendszerére, de kissé máshová helyeztem a hangsúlyokat: néhány csoportot szétbontottam, másokat összevontam. A neveket – ZSIGMOND GYÖZÖVEL ellentétben – nem bontom elemeikre, az egész nevet veszem alapul a vizsgálathoz. Kivételt azok az elnevezések jelentenek, amelyekben megtalálható a *csillag* (vagy az elavult *húgy*) (utó)tag. Ezekben – a feltételezhetően 'szerencsecsillag' jelentésű nevek kivételével – csak a többi tagot tekintem: a *Báránycsillag* nevét *Bárányként*, a *Lámpáshordó csillag*-ét *Lámpáshordó-ként* stb. elemzem.

4.1. Ahogyan BÖDÖK (2006: 25) is megállapítja, az **iránymutató csillagok** nagy részét és a rájuk utaló neveket ma már sajnos nem tudjuk azonosítani, és ennek csak az egyik oka az, hogy a hagyományból kikoptak ezek az elnevezések. A nehézség másik oka, hogy tájegységenként, sőt falvanként más-más irányt jelölhetett ugyanaz a csillag az eltérő szükségletek miatt. A legismertebb iránymutató csillag a Sarkcsillag (α UMi), amely jelenleg igen pontosan mutatja az északi irányt, ezért népi nevén *Éjszaki* vagy *Északi csillag*-nak, németül pedig *Nordstern*-nek is hívják. *Polárcsillag* elnevezése minden bizonnyal új keletű. Nagy valószínűséggel iránymutató csillag volt a *Jelcsillag*, a *Kalauzcsillag*, az *Utas ember öröme*, az *Utas ember szerencséje*, az *Utasok csillaga* (Ursa Maior), a *Vándorlegények csillaga*, a *Vándorok csillaga* és a *Vezető csillag*, de a Vénusz bolygó *Betyárvezető csillag* elnevezése is, állapítja meg BÖDÖK (2006: 25; 29). Ebbe a csoportba sorolható még például a *Délszakcsillag*, az *Úti csillag* (Ursa Maior) és a *Vezércsillag* is. Ezzel az utolsó névvel analóg a német *Leitstern* ('vezérlő csillag') elnevezés, amelyet a Sarkcsillagra alkalmaznak.

4.2. Őseink nemcsak irányokat, hanem időpontokat is le tudtak olvasni a csillagok állásából. Több ránk maradt név utal arra, hogy az adott csillagokat vagy éppen a Vénusz bolygót **óracsillagként** használták, az alapján, hogy a csillag mikor kelt fel a látóhatáron vagy mikor érte el delelési magasságát. Este látható csillagokra utalnak az alábbi elnevezések: *Alkonycsillag*, *Álomhozó csillag*, *Vacsoracsillag* (mind a Vénusz). Éjjeli óracsillagok: *Éjféle csillag*, *Két éjőr* (γ és β UMi), *Pihenő csillag*. Hajnali csillagok: *Hajnal hírmondója*, *Pástorserkentő*, *Pirkadathozó* (mind a Vénusz). Mivel a Vénusz közel jár a Naphoz, ezért hol nem sokkal napnyugta után, hol kevéssel napfelkelte előtt látható, így méltán hívták és sokszor hívják még ma is *Esthajnali csillag*-nak vagy *Esthajnalcsillag*-nak. Az *Óramutató* névvel illetett égitestet ma már nem tudjuk azonosítani.

4.3. Az úgynevezett nem cirkumpoláris csillagképekhez tartozó csillagok csak az év egy bizonyos szakában láthatóak, különben nem bukkannak a láthatár fölé. Az az időpont, amikor megjelennek, segítségül lehet a mezői ember számára, hogy megállapíthassa, itt van-e már az ideje egy adott mezőgazdasági munkának. Az ilyen csillagokat **évszakcsillagoknak** nevezhetjük; ezek „megnevezéseikben, jelentéstartalmukban is hordozták azokat a tulajdonságokat, amelyek az adott időszakra általában jellemzők voltak” (BÖDÖK 2006: 31). Ide tartoznak az alábbiak: *Árpaérlelő csillag*, *Dérhagyó csillag*, *Ekehajtó csillag*, *Határjáró csillag* (α CMi), *Kikelet hírmondója* (a Hyadok nyílthalmaza), *Napválasztó csillag* (α Gem), *Őszi csillag* (α Aur), *Szélvészcsillag*, *Szüretelő csillag*, *Tél háta* (Tejút), *Zúzmaracsillag* (α CMa).

A következőkben a BÖDÖK (2006) által a földi világ égboltra vetülésének nevezett csoporttal foglalkozom részletesen.

4.4. Személyek. – A legnagyobb alcsoportba azok a nevek sorolhatók, amelyek a vidéki élettel, a mezőgazdasággal hozhatók kapcsolatba: *Bérmegyerők* (Alkor), *Csász* (α Lyr), *Ebédhordó csillag* (α CMa), *Égi pásztor* (α Aql), *Gyűjtők* (σ , θ , ι Ori), *Halászcsillag* (β , δ And és α , ϵ Peg), *Kaszás után járó* (α CMa), *Kecskés csillag* (α Aur), *Kiskondás* (Alkor), *Marokszedők* (σ , θ , ι Ori), *Ostoros* (Alkor), *Ökrész* (α Boo), *Szilkehordó csillag* (α CMa), *Tévelygő juhász* (α Aql), *Vontatók* (β Ori és α Lep). A német nevek közül a (*der kleine*) *Fuhrmann* ('[a kis] fuvaros'; Alkor, illetve UMa is), a *drei Holzhacker* ('három

favágó; Orion öve), a *Hirt* ('pásztor'; Hold), a *drei Mäher* ('három kaszás'; σ , θ , ι Ori) sorolható ide.

Szintén a mindennapi élettel, különösen az ünnepekkel, a mulatozással állnak kapcsolatban az alábbiak: *Nászvezető csillag* (α Cyg), *Pálinkahordó leány* (γ Peg), *Részeg(es) asszony* (γ Peg), *Részegember* (Cepheus szeme), *Sántalány* (α CMa), *Szépasszony* (α Sco), *Vőfély* (ζ Cyg), *Vőlegénycsillag*.

Néhány név a háborúzásra utal: *Hadakozó csillag* (Mars), *Hadhajtó* (β Cyg), *Hadúr* (α Cyg), *Háromhadnagycsillag* (γ Crv, γ és δ Cyg), *Kapitánycsillag* (α DCyg); *Lovagocska* (Alkor) és német megfelelője, a *Reuterlein* ~ *Reiterchen*. Itt említhetjük meg a magyarok történetében oly fontos szerepet játszó *Hét Vezér*-t (Pleiades) is.

A társadalmi státuszra vonatkoznak az alábbi elnevezések: *Kolduscsillag*, *Koldusleány* ~ *Kúdusleány*, *Sánta koldus* ~ *Sántakúdus* (σ Sgr).

A valláshoz kapcsolódó személyek közül csak kevesen jelennek meg pusztán a személynévükkel: *Gáspárcsillag*; *Három Királyok* (δ , ϵ és ζ Ori), illetve németül *Heilige Drei Könige*; *Sátáncsillag* (üstökös); *Táltoscsillag*; valamint német nyelvterületen a *drei Marien* ('három Mária' δ , ϵ és ζ Ori) és a *Goliath* ('Góliát'; Orion). A bibliai személyekkel kapcsolatos kifejezések azonban találhatók még többek között a tárgyak, a szerencsecsillagok vagy a helyek csoportjában is.

Pusztán nemzetiségre mindössze három név utal, a *Cigány* (α Aql), a *Kis magyar* (Alkor) és a *Zsidócsillag*, de más kategóriákban is előfordulnak népmegnevezések, például a személyek között a *Magyar kaszások* (Orion), a helyeknél a *Cigányút* (Tejút) vagy a fogalmak körében az *Oláhtánc* (Pleiades).

Konkrét személynéveket találunk az alábbi nevekben: *Bencer* (Ursa Maior), *Ganci* ~ *Gence* ~ *Gince* ~ *Gönc* ~ *Gönce* ~ *Gönde* (Ursa Maior), *Jancsika-csillag*, *Katiccsillag* (Vénusz), *Sántakata* (α CMa). Az Alkort, amelynek a magyarban is van *Hüvelypici* neve, a németben is többnyire így nevezik (nyelvjárásonként eltérő szóval): *Däumling*, *Duemk*, *Dümich*, *Dümik*, *Dümmeke*, *Stofferdümk*. A fent említett 'lovagocska' jelentésű név mellett 'kis szolga, inas' névvel is illetik ezt az apró csillagot: *Knechtfinck*, *Knechtgen*. Német nyelvterületen, pogány kultikus maradványként még a 19. század végén is élt a Napnak 'Nap asszony'-ként (*Frau Sonne*) vagy 'vénlány'-ként (*Jungfer*) való megszólítása. Ezzel szemben az *alte Mutter* ('öreg anya') és nyelvjárási változatai (pl. *de ollsch*, *de oll madam*, *mudder gläunig*), valamint a *Mariken* név kora nehezen határozható meg (vö. BÄCHTOLD-STÄUBLI 8: 55–63).

Félig ember, félig állat a *Sellő* (Antinous), a lidércről pedig nem könnyű eldönteni, hogy milyen lény is, mindenesetre az üstökösöket nevezték *Lüderccsillag*-nak.

4.5. Testrészek, illetve ahhoz kapcsolódó fogalmak. – A szem igen sokszor fordul elő (pl. *Aranyszemű csillag*, *Árvaleányszeme* [α CMa], *Istenszeme*, *Mátyásszeme*, *Mennyecskezemű csillag*). Ennek az lehet a kézenfekvő magyarázata, hogy mind a csillag, mind a szem képes ragyogni (l. a csillagszemű juhász meséjét). A szemhez tartozik a pillantás (*Árvaleány pillantása* [α CMa]), valamint a könny is, amely a csillaghullás képszerű magyar és német neveiben jelenik meg a metaforizáció révén: *Ég könnye* (meteor), illetve *Laurentiustränen* ~ *Tränen des Laurentius* ('Lőrinc könnyei') és *Tränen des Mondes um die verlorene Sonnenbraut* ('a Hold könnyei az elvesztett Napmenyasszonyért'), de megtalálható a magyarban is. Más testrészek például: *Aranyhajú csillag* (Coma Berenices), *Egykezű csillag*, *Farkascsillag* ~ *Farkos csillag* (üstökös), *Kaszásfarka* (Orion)

és környéke), *Nehézlábú csillag* (α CMi), *Óriás tenyere* (Orion és környéke), *Petefészek* (Pleiades), *Pinacsillag*, *Szakállas csillag* (üstökös), *Szarvasköröm*, *Tündérfő* (α CMa), *Ujjas csillag*. Sajnos csak sejthetem (mivel nem minden névről tudom, melyikhez melyik csillag vagy csillagcsoport tartozik), hogy valamilyen alaki hasonlóság lehetett a névadás alapja, például az Orion csillagkép és környéke hasonlít a tenyér alakjához is.

4.6. – Állatok. Az égi állatok közül a tyúkot emelhetjük ki. A Pleiadok halmaza (Fiastyúk) a téli Bika csillagképben található nyílthalmaz, néhány fényesebb és több tucat halványabb csillaggal. A csillagcsoportba nem nehéz belelátni egy, a csibéit maga köré gyűjtő tyúkanyót. Erre utalnak például az alábbi nevek: *Csibéstyúk*, *Csürkecsillag*, *Fiaska*, *Fiatik*, *Fiokostyuk*, *Hét csibe s a kotló*, *Kloska a csürkéivel*, *Kotló a piszlenekvel*, *Kotlós a csürkével*, *Kotlócsillag*, *Kottafijas*, *Tyúkos csillag*. Ugyanezt a képzetet fejezik ki a német nevek is: *Bruethüenli*, *Bruthenne mit den Hühnlein*, *d’Henneer*, *Gluck (henne)*.

Példák a nép képzeletében az égbolton élő egyéb állatokra: *Báránycsillag*, *Bögöly* (Scorpius), *Csitkó* (Equuleus), *Darvakvezére* (γ Gru¹), *Ebecske* (α CMi; az *Ebcsillag*, németül *Hundsstern* a Szíriusz, vagyis az α Cma neve), *Fiacsillag* (Fiastyúk), *Gödölyék* (ζ és η Aur), *Hattyúcsillag*, *Hétfejű sárkány* (Ursa Maior), *Juhnyáj* (a δ Aql körüli csillagok), *Kétkancsillag*, *Kistáltos* (Equuleus; a *Nagyáltos* a Pegasus csillagkép neve), *Kullancscsillag* (Grus), *Négyborjúcsillag*, *Nyüveskutya* (α Cep), *Rókacsillag*, *Szamárkák* (γ és δ Cnc), *Szarvascsillag* (Cassiopeia, Auriga, Perseus), *Szent Péter agara* (α UMi). Az *Ökörsemcsillag* elnevezés utalhat egyfelől állatra (‘madár’), másfelől állat testrészére (‘az ökör szeme’); de a források alapján nem sikerült meghatároznom a pontos értelmezést.

Érdekesség, hogy a német nyelvben a Nagy és a Kis Medve neve a 15. század végéig nőneműként (*birin Bärin*) volt használatban, valószínűleg a latin név hatására, majd a 16. századtól vált általánossá a ma is használatos hímnemű forma, a *Bär* (vö. BÄCHTOLD-STÄUBLI 10: 679–84). A német képzelet egy nagy és egy kis sárkányt (*Großer/Kleiner Drache*) is belelátott a csillagok rengetegébe, és a csillaghullást magát is tartották e lénynek. A Lant csillagkép legfényesebb csillaga, a Vega pedig azért kapta a *Hahnstern* (‘kakascsillag’) elnevezést, mert akkor kell nyírfajdyúkvadászatra indulni, amikor ez a csillag olyan magasan áll az égen, hogy a szemlélőnek hátra kell hajtania a fejét, így leesik a kalapja (vö. BÄCHTOLD-STÄUBLI 8: 458–67).

A Napot a szászok még a 19. században is említették tréfásan ‘Nap-ökr’ (*Sonnenochse*) néven, amelyet a babonaszótár a *Nap asszony* megszólításhoz hasonlóan ősi kultikus eredetűnek tart. Idősebb diák kérhette például a fiatalabbtól a tanulószoba függönyének behúzását ezekkel a szavakkal: „*Sperre mal den Sonnenochsen raus!*” (‘Rekeszd ki a Nap-ökröt!’) (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 8: 55–63).

Ugyan nem állatok, de azokhoz nagyon szorosan kapcsolódnak, ezért itt és nem a fogalmak között sorolom fel az alábbi elnevezéseket: *Darázsfészek*, *Fészekcsillag* (Pleiades?), *Kaptár* (a Hyadok nyílthalmaza), *Kaptárhódja* ~ *Kaptárhúgya* (Pleiades), *Méhkas* (a Hyadok nyílthalmaza), *Vakondok túrása*.

¹ TOROCZKAI-WIGAND (1988²) bizonyosan tévesen azonosítja a Daru egyik csillagával ezt a nevet, hiszen ez a csillagkép hazánkban nem látható. A népi elnevezés viszont bizonyosan létezett, csak a megfelelő csillagot nem sikerült még megtalálni (vö. BARTHA 2007).

4.7. Növényre utaló elnevezés csak nagyon kevés van, és a német nevek közül egy sem sorolható ebbe a csoportba: *Bokorcsillag*, *Cserfacsillag*, *Rúzsacsillag* (valahol a Taurusban). Ha viszont a csillagokat éppen szárba szökő vagy virágjuk teljében lévő növények égi képeiként tekintjük, akkor újabb nevekkal bővíthetjük ezt a kategóriát. A legjellegzetesebb csillagcsoportokból szérút, legelőt vagy kertet álmódott a fantázia, amelyeket olykor valamelyik szenthez kapcsolt: *Erdő*, *Göncöl szérűje* (Ursa Maior és környéke), *Harmatlegelő* (Tejút), *Kaszástelke* (Orion és környéke), *Kerekudvar* (Tejút), *Rúzsáskert* (Corona Borealis), *Szarvaslegelő*, *Szent Domonkos kertje* (Corona Borealis), *Szérű ~ Szürü* (β Cyg), *Úristen vetése* (δ , ϵ és ζ Ori). Németül a Tejutat barázdának is tartják: *Gottesfurche* ('Isten barázdája').

4.8. Az egyéb természeti jelenségek közül csak néhány jelenik meg csillagnévként: *Éjszakai szivárvány*, *Esőcsillag*, *Levegőcsillag*, *Örvénycsillag*, *Puszták lobbanása*.

4.9. A tárgyak közül kiemelkedik a **szekérrel** kapcsolatos megnevezések száma. Ennek oka, hogy az egész évben látható, fényes csillagokból álló, így bárki számára könnyen megtalálható Göncölszekér (az Ursa Maior hét legfényesebb csillaga) az égbolt talán legjellegzetesebb csillagcsoportosulása. Testvére ugyan kevésbé fényes, de társától nem messze szintén könnyen azonosítható. A két konstellációnak például az alábbi elnevezéseket adta a képzelet:

Ursa Maior: *Benceszekér*, *Béresszekér*, *Csíki szekér*, *Döncérszekere*, *Döncölcsillag*, *Fehér Göncöl*, *Ganci szekere*, *Göncöszekér*, *Göncölkoszorúja*, *Göncöl* (*Göncön ~ Köncöl*) *szekere*, *Göncölvágása*, *Illésszekere* (németül *Eliaswagen*), *Isten szekere*, *Jancsika szekere*, *Jób szekere*, *Lászlószekere*, *Nagygöncöl*, *Nagyszekér*, *Szekércsillag*, *Szent Györgynek a kocsija*, *Szent László szekere*, *Szent Péter szekere* (németül *Peterswagen*, *Wagen des St. Petrus*), *Színásszekér*, *Vence szekere*. Németül (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 10: 679–84): *Davidswagen* ('Dávid szekere'), *Girenwagen*, *Heerwagen ~ Herwagen* ('hadi szekér'), *Karlswagen* (valószínűleg Thor istenre vonatkozik), *Nordwagen* ('északi szekér'), *Wagen Christi* ('Krisztus szekere'), *Wagen der Maria* ('Mária szekere'), *Wagen des Dietrich von Bern* ('Berni Detre szekere'), *Wotanswagen* ('Wotan szekere').

Ursa Minor: *Göncölmása*, *Göncöltértője* (α UMi), *Jancsika-szekér*, *Kicsi Göncöl-szekér*, *Kicsi szekér*, *Kisgöncöl*, *Kis szekér*, *Küzsdegszekér*, *Nagyasszontárszekere*. Német nevet a babonaszótár nem említ.

A szekérhez hasonlóan a talicska, talyiga is alkalmas szállításra, ez az eszköz is fölkerült az égre: *Talyiga* (Sagittarius), *Talyigakerék* (Nap). A modern közlekedési eszközök közül a kerékpár jelenik meg az égen: *Pável biciklétája* (Ursa Minor).

A németek – mesterséges keresztény elnevezéssel – nevezik a Göncölszekeret *Noé bárkájá-nak* (*Arche Noah*) is (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 10: 679–84).

A szekér és a talyiga mellett az egyéb **mezőgazdasági eszközök** és azok részei is szép számmal megtalálhatók az égbolton: *Ásócsillag* (a Hyadok nyílthalmaza), *Ekemása* (a németeknél az Androméda csillagkép népi neve az *Egge* 'eke'), *Hétlikú patkó* (Corona Borealis), *Járomszegcsillag*, *Kantárcsillag*, *Kapacsillag*, *Kaszacsillag* (Orion), *Kaszás-emelője* (Orion és környéke), *Kaszás kötele* (Orion és környéke), *Kerécsillag*, *Láncszemcsillag*, *Sarló* (az Oroszlán feje és a Regulus), *Szántóvascsillag*, *Szent Bernát kaszája*. Német nevek: *drei Rechen* ('három gereblye'; δ , ϵ , ζ Ori), *krumme Harke* ('görbe gereblye'; δ , ϵ , ζ Ori?).

A télen látható Orion csillagkép fényes δ , ϵ és ζ csillaga egy vonalban helyezkedik el az égen. Az egyenesség a **bot**, **pálca**, **pózna** fontos tulajdonsága, így nem meglepő, hogy a nép számára ez a három csillag legtöbbször valami ilyenként jelent meg: *Aranypálca*, *Bírópálca*, *Inzellérpózna*, *Jákob pálcája* = *Jakobsstab*, *Juhászbot*, *Kampófa*, *Koldúsbót*, *Minkuj pálcá*, *Pásztorbot*, *Péterpálca*, *Püspökpálca* = *Bischofsstab*, *Szent Bona pálcája*, *Szent Ilona pálcája*, *Szent Péter pálcája* = *Petersstab*, *Úr pálcája*; német nyelvterületen ezeken felül *Mosesstab* ('Mózes pálcája'), *St. Martinsstab* ('Szent Márton pálcája') és egyszerűen (*drei*) *Stäbe* ('pálcák; három pálcá') is. Logikailag ide tartozik a *Nyárs* megnevezés is, érdekes módon azonban ez nem csillagok sorát, hanem mindössze egyetlen csillagot, a *Spicát* (α Vir) jelöli, valószínűleg a csillag a nyárs hegyét jelezheti. A *Király kardja* név is itt említhető meg.

A **mindennapi használati tárgyak** közé tartoznak a bútorok és az egyéb berendezési eszközök: *Jászol* (Praesepe-nyílthalmaz), *Krisztus Urunk asztala* (Corona Borealis), *Szolgafa*; az egyéb használati tárgyak: *Boldogasszony matullája* (α UMi), *Bujdosók lámpása* (α Tau), a németben a Hold tréfás neve a *Lumpenlaterne* ('csirkefogók lámpása'), *Hálócsillag* (Delphin és Equuleus), *Kanta* (Aquarius), *Kard* (üstökös), *Létra*, *Óriás táskája* (Orion és környéke), *Szegényember tarisznyája*, *Szépasszony vászna* (Tejút), *Vesszőseprő* (üstökös), a németben *Strohseil* ('szalmakötél'), illetve az Orion övének 'rokka' elnevezése, amely a svédben maradt meg legtovább (*Friggerok*, *Friggs Spin*, *Morirok*); a valláshoz, hiedelemhez, ünnephez kapcsolódó tárgyak: *Ilona keresztje* (Orion öve), *Isten palástja* (Tejút?), (*Magyar*) *Kereszt* (Cygnus), *Oltár* (Aquila), *Óvasó* (Corona Borealis), *Szent Iván szövétneke*, és itt említhető meg a *Szentegyház világa*, valamint a német *himmlischer* vagy *Gottesgürtel* ('égi öv vagy Isten öve') név is. Fízető-eszközök az aranytallérok (*goldene Taler*), amelyekhez hasonlóak a csillaghullás fénypontjai.

A legfontosabb ételünk, a kenyér is megtalálható az égen: *Egészkenyér* (δ , ϵ és ζ Ori), *Félkenyér* (δ , ϵ , ζ Ori alatt három csillag), *Isten kalácsa* (Hold). A magyar történelem legendás tárgya, *Lehel kürtje* (Delphinus) is fent van az égen.

4.10. Elvontabb kategória a **helyeké**, amelyekből szintén jó néhánynak ismerjük az égi mását. A leggyakoribb az **út** motívuma. Ennek magyarázata az égbolt közepén végigfutó fényes csillagsáv, amelyet „hivatalosan” is Tejútként ismerünk (más nyelvekben is, vö. a *Milky Way*, *Milchstraße*, *Lactée*, *Via Lactea*, *γαλαξίας* stb. elnevezéseket). Ha ezt a fényes csillagsávot tehát útnak tekintjük, akkor a milliányi csillag a köveket vagy a kavicsokat szimbolizálja. Az útra vonatkozó megnevezések lehetnek vallási, bibliai személyekkel kapcsolatosak, például: *Angyal útja*, *Jézusútja* (németül *Jesuweg*), *Öregisten országútja*, *Szent Péter útja* = *Petrusweg*, a németben a fentiekén túl *Gottesweg* ('Isten útja'), *Jakobsstraße* ('Jákob útja'), *Johannesstraße* ('János útja'), *Jokkumstraße* ('Jokkum útja'), *Josephstraße* ('József útja'), *Marienstraße* ~ *Marienweg* ('Mária útja'). Az olaszoknál és a franciáknál a Tejút ismeretes *Via St. Jacobi* ('Szent Jakab útja') néven is. Továbbra is a valláshoz, zarándoklatokhoz, hiedelmekhez kapcsolódik a *Búcsújárók útja*, *Ég (ország)útja* = *Himmelsstraße*, *Éjjeli kegyelet útja*, *Halottak úttya*, *Lelkekútja* (az irokéz indiánoknál is él a kapcsolódó hiedelem), *Tündérút*; *Pilgerweg* ('zarándok útja'; ilyen jelentésű neve a törökben is van a Tejútnak, l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 6: 367–74), *Romstraße* ~ *Romweg* ~ *Weg nach Rom* ('római út'; svájci, szlovák és cseh területen is). Nemcsak zarándoklatok célállomása lehet a névben jelölt hely,

hanem utalhat a Tejút látszólagos irányára is: *Aachener Straße*, *Frankfurter Straße*, *Kölnischer Straße*, *Nürnberger Pat* ('ösvény'), *Straße nach London*, *Weg nach Ägyptenland*. Egy angol elnevezés az út kezdőpontját is megadja: *Doverből Cardiganba vezető út*.

Egyéb útmegnevezések: *Cigány uttya*, *Csaba (király) útja*, *Ezüst út*, *Fáradt emberek útja*, *Hadak útja*, *Harmatos út*, *Madarak útja*, *Nagy (fehér) út*, *Országút*, *Polyvás út*, *Pozdorgyás út*, *Rabok útja*, *Részegember útja*, *Retecsit út*, *Seregek útja*, *Szalmahullató út*, *Szegények útja*, *Színásszekér út*, *Tejes út*, *Udvari út*, *Zárvák úttyik*; *Frau Huldensstraße* ('Hulde asszony útja'), *Melkstrate* ('tejút'), *Mülenweg* ('malomút'), *Wetterstraße* ('az időjárás útja'), *Woagenweg* ('szekérút'). Az angoloknál él a *Károly útja*, a törököknél a *Madarak útja* elnevezés is.

Kisebb méretű utat jelölhet a *Fejérvíz*, amely szintén a Tejút egyik népi neve. Kicsi ösvényt látunk magunk előtt a Kis Medve csillagkép egy részét jelölő *Szarvas nyomdoka*, illetve a Tejútra vonatkozó német *Kuhpfad* ('tehénösvény'), *Melkpadd* ~ *Melkpath* ('tejösvény') és *Wildbahn* ('vadösvény'), *Woagenpatt* ('szekérösvény') elnevezések hallatán. A *Tündérek fordulója* (a Tejút elágazása) és a *Tündérek járása* (Tejút) is az út fogalmához kapcsolódik.

Az út sokszor a környezeténél alacsonyabban fut, vagyis **árkot** képez, erre utalóan is több népi nevet ismerünk; ezek mindegyike a Tejút megjelölése: *Csörszárka*, *Fejérvíz*, *Hunárok*. Ha az árok sekély, barázdáról (*Istenbarázdája*), ha hatalmas méretű, akkor már hasadékról vagy szakadékról beszélhetünk: *Hajnali hasadék* (Tejút), *Hajnalszakadék* (Tejút). A veremben is megtalálható a mélység dimenziója, ám itt a hosszúságé és a szélességé kevésbé jellemző: *Óriásverme* (Orion és környéke). A mélység és magasság dimenziójának másik oldalát mutatja a *Hármashalomcsillag* és a *Négyhalomcsillag* elnevezés.

A fényes csillagok azonban nemcsak képzeletbeli kavicsok, hanem vízcseppek is lehetnek, így a csillagsáv valamilyen **vízáradatot** idéz elénk. Az emberek számára pedig az a legfontosabb, hogy hol kelhetnek át legkönnyebben ezen a víztömegben. Így kerülhetek fel az égre a gázlók: *Kaszás gázlója* (Orion és környéke), *Óriásgázlója* (Orion és környéke), *Sárkánygázlója*. A víz képzetéhez az alábbi helyek, fogalmak is kapcsolódnak: a vízhez kapcsolódik a *Boszorkánykút* (Cassiopeia), a *Kaszászsombékja* (Orion és környéke), az *Óriás kútja* (Orion és környéke), a *Szentkút* (Cassiopeia) és a *Szépasszony kútja*. Az égi kút pedig nem létezhet *Kútgémcsillag* (Cassiopeia) nélkül. A japánok *Égi folyó*-t, *Sokágú folyó*-t látnak a Tejútban (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 6: 374, lábjegyzet).

Az eddigiekben kevésbé körülhatárolt, nagy kiterjedésű helyekről, területekről beszélünk. A másik csoportot a fallal körülvett helyek, az épületek jelentik. Ezek, illetve ezek részei is odaképzeltethők az égboltra: *Fészercsillag*, *Kamaracsillag*, *Korcsma* (Cassiopeia), *Kunyhó* (Cepheus), *Malomlik* (α, γ, η és ζ UMi által határolt terület), *Négy-malomcsillag* (β, γ, η és ζ UMi), *Tündéraszony palotája* (Ursa Minor). A mennyország, népi nevén *Mönnyég* (Tejút) is mint épület, de legalábbis mint körülhatárolt tér jelenik meg, kapuval, ajtóval együtt: *Mennyország határa*, *Mennyország ablaka* (δ, ε és ζ Ori), *Mennyország kapuja* (δ, ε és ζ Ori).

4.11. Fogalmak, tulajdonságok. – Ez a legkevésbé kézzelfogható kategória, a legváltozatosabb elnevezéseket soroltam ide. Néhány nagyobb kategóriát megpróbáltam felállítani, de a finomabb elemzést egy későbbi munkámban szeretném majd elvégezni.

Az egyik alcsoportot az **érzelmek és az egyéb elvont fogalmak** alkotják: *Áldomás-csillag*, *Átkozott csillag*, *Hajadonok óhaja* (Cygnus), *Kisdedek öröme*, *Lélekcscsillag*, *Máttra szerelme*.

Valamilyen **cselekvésre, történéssre** vonatkoznak az alábbi elnevezések: *Bujdosó csillag* (üstökös), *Erdőjáró csillag*, *Erszénytartó csillag*, *Étekfogó csillag* (α CMa), *Futosó csillag* (üstökös), *Gombolyító csillag*, *Göncölhajtó csillag* (Alkor), *Gyepűhúzó csillag*, *Haldokló csillag*, *Kincslátó csillag*, *Lámpáshordó csillag*, *Lappantó csillag*, *Ökörlopó csillag* (Vénusz), *Őrőcsillag* (α UMi), *Rablócsillag*, *Tatárdúlás* (Coma Berenices), *Tündérek tánca* (Aquila és Scutum), *Vészhozó csillag* (üstökös), *Zászlótartó csillag* (α Cyg).

Vannak olyan nevek, amelyek az egymáshoz közeli csillagok **számára** utalnak: *Bírák gyűlése* (valahol az Orionban), *Csokroscsillag* (Pleiades), *Fiascsillag* (Pleiades), *Fürtöscsillag*, *Hétecsillag* = *Siebgestirn* (Pleiades; de a németben az UMa csillagképet is nevezik így), *Hetes* (Pleiades), *Két árva csillag* (α és β Gem), *Magányos csillag*, *Özvegy csillag*, *Páros csillag* (Gemini), *Szopora csillag*.

Valamilyen egyéb **tulajdonságot** jelölő nevekkel is találkozhatunk. Ebbe a csoportba elsősorban a csillagok fényességére vagy egy-egy csoportjuk jellegzetes alakjára vonatkozó neveket sorolom fel (a testrészekkel kapcsolatos tulajdonságokra vonatkozó neveket lásd ott, a helyzettel kapcsolatosakat pedig az iránymutató csillagoknál): *A-betűs csillag* (Cepheus), *Ágascscillag*, *Álmatlan csillag*, *Bajnokcsillag*, *Bánatos csillag*, *Ezüstcsillag*, *Fehér csillag*, *Fényes húgy* (α Aur), *Fogolycsillag*, *Főnagycsillag* (α Cyg), *Fúrőscsillag* (Delphinus), *Gyalogcsillag*, *Hálóscsillag* (Delphinus), *Halovány csillag*, *Hályogos csillag* (Androméda-köd), *Háromlevelű csillag*, *Hunyátacsillag*, *Horgascscillag*, *Igazcsillag*, *Kádas csillag*, *Karoscscillag*, *Keresztcsillag* (Cygnus), *Kesecscillag*, *Kiskereszt* (Delphinus), *Kócsagos csillag*, *Kolompos csillag* (Grus), *Mértékcscillag*, *Óvasós csillag* (Corona Borealis), *Rabcsillag*, *Rendcsillag* (δ , ϵ és ζ Ori), *Rudascscillag*, *Sarlós csillag* (Corona Borealis), *Sátoroscscillag*, *Söprűs csillag* (üstökös), *Szőke csillag*, *Tejfeles csillag*, *Vendégcsillag*. A hittel, vallással függ össze a *Katolikus csillag* (Hattyú) és a *Sábeccsillag* (Vénusz) megnevezés. A csillag nehezen látható voltára utal a német *Augenprüfer* ('szempőpróbáló'; Alkor) név. A csillaghullást a németek nevezik 'csillagcsók'-nak (*Sternbutzet*), 'csillagtánc'-nak (*Stern Tanz*) vagy 'csillagkoppantás'-nak (*Sternschneuzen*) is.

A **szerencsecsillagoknak** őseink hite szerint fontos szerepük volt, ám ezekből ma már csak néhányat ismerünk biztosan. Éppen ezért ennek a csoportnak a felállításakor erősen támaszkodtam morfológiai kritériumokra: a birtokos jelzős szerkezetekből képzett nevek jó részéről feltételeztem, hogy valaha szerencsecsillagként tartották őket számon. A következő nevek tartozhatnak ide: *Árvadorka szerencséje* (Corvus), *Bujdosók csillaga*, *Fehérszemélyek csillaga*, *Háromkirály csillagai* (δ , ϵ és ζ Ori), *Határjárók csillaga*, *Jámborok csillaga*, *Jézusnak a csillaga* (Vénusz), *Kalmárok csillaga*, *Koldusok csillaga*, *Magyarok csillaga* (Jupiter), *Nagygazdák csillaga*, *Özvegyek csillaga*, *Rabok csillaga*, *Székelyek (járó) csillaga* (Szaturnusz), *Szent Terézke csillaga*, *Szeretők csillaga* (Vénusz), *Szűzleányok csillaga*, *Tündéresszony csillaga* (Ursa Minor), *Vadak csillaga* (Vénusz). Külön alcsoportba sorolhatók a bibliai alakokhoz köthető csillagok, például *Ábrahám csillaga*, *Apostolok csillaga* (Corona Borealis), *Mária csillaga* (Vénusz), *Nagyboldogasszony csillaga* (Ursa Minor), *Úr Jézus csillagja* (Vénusz).

Nem kifejezetten szerencsecsillag, de egy konkrét, a számunkra legfontosabb csillag, a Nap jelenik meg a Hold *Ekecsi Nap* nevében. Ez gyaníthatóan játékos vagy csúfolódó

elnevezés lehet, ugyanúgy, mint az alábbi német nevek, amelyek szintén a Holdra utalnak: *Bubensonne* ('kisfiúk Napja'), *Eulenspiegels Sonne* ('Eulenspiegel [a német Hány János] Napja'), *Mecklenburger Sonne* ('mecklenburgi Nap'), *Sonne der Dummen* ('az együgyűek Napja'), *Svenske Sol* ('svéd Nap').

5. Kitekintés. – Az itt leírt jelentéstani elemzés egy nagyobb lélegzetű munka kezdeti fázisát kívánta bemutatni. A most lerakott alapokon sokfelé lehet továbbindulni. Érdemes lenne a rendszerezést tovább finomítani (különösen ami az utolsó nagy csoportot, a fogalmakat jelölő neveket illeti), és esetleg több nyelv népi neveit is bevonni a vizsgálatba. A német nevek gyűjtését sem zártam még le, más forrásokból valószínűleg további neveket lehet összegyűjteni.

Most egy egységként kezeltem a neveket, de újabb adatokhoz lehetne jutni, ha az azokat alkotó elemeket külön-külön is vizsgálnánk (vö. HOFFMANN 2007²), így alaktaniilag is részletesebb elemzést lehetne végezni. Ehhez azonban talán célszerűbb volna kisebb anyagot vizsgálni, például egy-egy adott csillag vagy csillagkép különböző elnevezéseit, az azokban megjelenő hasonlóságokat és eltérő mozzanatok. Különösen a Tejút, az Orion és a Nagy Medve (illetve a Göncölszekér) számtalan népi nevét kellene alaposabban górcső alá venni.

A csillag- és csillagképnevek tekinthetők a helynevek speciális alcsoportjának, ezért érdekes lehet HOFFMANN (2007²) vizsgálati eredményeit ezekre az elnevezésekre is alkalmazni. Ehhez azonban először átfogó keletkezéstörténeti elemzésre lenne szükség; kérdéses azonban, hogy mennyire fejthetők vissza ezek a nevek.

Források

- BÄCHTOLD-STÄUBLI, HANNS Hrsg. 1927–1942. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 1–10. Berlin–Leipzig.
- BÖDÖK ZSIGMOND 2006. *Magyarok égi képeskönyve*. Dunaszerdahely.
- GERLACH, WALTER 2000. *Das neue Lexikon des Aberglaubens*. München–Zürich.
- A Gothard Amatőrcsillagászati Egyesület honlapja (http://www.gae.hu/mitologia/csill_mit.htm; utoljára megtekintve: 2009. 01. 15.)
- HERRMANN, JOACHIM 2000. *Csillagok. A csillagos égbolt Európából nézve*. Budapest.
- HERRMANN, JOACHIM 2002. *Atlasz. Csillagászat*. 4., átdolgozott kiadás. Budapest.
- KULIN GYÖRGY 1975. *A távcső világa*. Budapest.
- TOROCZKAI-WIGAND EDE 1988². *Öreg csillagok*. Budapest.
- ZSIGMOND GYÖZÖ 2005. *Csillagok, csillagképek magyar népi nevei. Csillagokhoz fűződő néphagyomány*. MND. 198. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA LAJOS 2005. *A csillagos ég képeskönyve*. Az MCSE Csillagásztörténeti Szakcsoportjának és a Meteor Csillagásztörténeti Rovatának honlapja. (http://csillagaszattortenet.csillagaszat.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=224&Itemid=291; utoljára megtekintve: 2009. 01. 15.)
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.

- HOFFMANN ISTVÁN 2007². *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest.
- KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. 286–90. MNyTK. 183. Budapest.
- KOZMA JUDIT 2007. *Csillagászati elnevezések helyesírása*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest. Kézirat.
- KOZMA JUDIT 2008. Csillagok elnevezéseinek névtani és helyesírási kérdéseiről. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 570–7.
- LANGACKER, RONALD W. 1999. Reference point constructions. In: Uő, *Grammar and Conceptualization*. Berlin–New York. 171–202.
- MN. = DÖMÖTÖR TEKLA főszerk. 1990. *Magyar néprajz*. 7. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–25.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igeiről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.

KOZMA JUDIT

JUDIT KOZMA, **The semantics of Hungarian and German popular names for stars and star constellations**

By observing popular star names we can get an insight into ancient people's beliefs, into their way of thinking and into their everyday life. The author wants to present how human realities and attitudes are reflected in the sky by comparing official Arabic and Greek star names with Hungarian and German popular names for stars, using the methods of cognitive semantics. Langacker's conceptual archetypes (human body and face, physical object, agent, action, instrument, etc.) can also be identified in the case of star names, though here on most occasions these cognitive domains can not easily be separated. Star names most frequently display the following concepts: persons, body parts, animals and less frequently plants, objects, places, notions as well as features.